

BOGNÁR ZALÁN

HADIFOGOLYTÁBOROK MAGYARORSZÁGON

A hadifogolyügy – így a táborok felügyelete, vezetése is – teljes egészében az NKVD, azaz a szovjet Belügyi Népbiztosság Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokságának (Glavnoje Upravlenyje po gyelam Vojennoplennih i Internyirovannih), vagyis a GUPVI-nak a hatáskörébe tartozott. Ezt a lágerrendszert a szovjetek 1939 szeptemberében, két nappal Lengyelország megtámadása után kezdték létrehozni a már működő Gulag lágerrendszer mellett, illetve annak mintájára a Lengyelországban fogságba vetettek számára. Majd később ebbe a lágerrendszerbe kerültek az elfoglalt Közép- és Délkelet-Európában fogságba vetett katonák és civilek. E lágerrendszerben a fogvatartottak létszáma 1945 februárjára meghaladta a négymillió főt. Ennek részeként hoztak létre a Kárpát-medencében több mint 80, a trianoni Magyarország területén 56 hadifogoly-gyűjtőtábor, illetve táborrészleget.

Magyarország mai területén 1944 őszétől, a front, illetve az azt követő hadműveleti záróvonal nyugat felé haladásával párhuzamosan sorra alakultak a hadifogoly-gyűjtőtáborok, s nemcsak a Vörös Hadsereg, hanem az alárendeltségében hazánk területén harcoló bolgár és román hadsereg őrizete alatt is. Ebből következően a dél-dunántúli táborok nagy része a bolgár 1. hadsereg, míg Északkelet-Magyarország egyes táborai a román 4. hadsereg őrizete alatt jöttek létre.

GYŪJTŐTÁBOROK KIALAKÍTÁSA

A Magyarország mai területén kialakított gyűjtőtáborok parancsnokságát a 2. és a 3. Ukrán Front NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Osztályainak tisztjei látták el. Ezeket középszinten az NKVD délkelet-európai központja fogta össze Baden bei Wienben. Felső szinten a döntés Ivan Petrov altábornagynak, az NKVD hadifogoly- és internáltügyi főparancsnokának, illetve Lavrentyij Berijának, az NKVD vezetőjének kezében volt. A legfelsőbb szinten pedig az Államvédelmi Bizottság (ÁVB), illetve annak elnöke, Sztálin állt.

Az előbbiekből adódóan a bolgár és a román fogolytáborokban lévőket is a kijelölt szovjet lágerek NKVD-parancsnokainak – a bolgár táborok lakóit a bajai, míg a románoknál lévőket a salgótarjáni hadifogolytábor parancsnokának – kellett átadni. Tehát a hadifogolytáborok kettős alárendeltségben működtek: a fenntartás és az éléltetés tekintetében a Vörös Hadsereg, míg a hadifoglyok személyére vonatkozóan az NKVD GUPVI alá tartoztak.

A Magyarország mai területén folytatott hadműveletek során mintegy 350 ezer magyar katona és minimum 150 ezer civil került a hazai hadifogolygyűjtőtáborokba. Rajtuk kívül még 80-100 ezerre tehető azon magyar állampolgárok száma, akik ugyan a határainktól nyugatra, a Német Birodalom területén estek szovjet fogságba, de a Szovjetunió felé vezető úton elsősorban a nyugat-magyarországi hadifogolygyűjtőtáborokat járták meg. Ebből is adódott, hogy a lágersűrűség ebben a térségben volt a legnagyobb. Ezért hoztak itt létre több tábort májusban, sőt a legutolsót 1945. június közepén Sopronhorpácson.

Összesen mintegy 600 ezer honfitársunk járta meg a magyarországi (hadi)fogolygyűjtőtáborokat, s rajtuk

TISZTELT OLVASÓ!

Szinte minden magyar család sorskönyvébe beírta magát a málenkij robot és a Gulag tragédiája. Nagyjából 800 000 embert raboltak el nemzetünk közösségéből és szórtak szét a Szovjetunió munkatáboraiiban, ahol embertelen körülmények között dolgoztatták őket. A sorsuk összefonódott az Elbától keletre élő valamennyi nép polgárainak sorsával. Sokan soha nem tértek haza.

Hatalmas, szinte beláthatatlan méretű katasztrófa ez, amit csak tovább súlyosbít, hogy 40 esztendőn keresztül a hallgatás parancsa vette körül mindazt, ami történt. A hivatalos adatokat, a forrásokat nem lehetett megismerni, a szemtanúkat némaságra ítélték, emlékezni államellenes bűncselekménnyel ért fel. A szégyen nem a tettesekre, hanem az áldozatokra nehezedett.

1990 környékén ugyan lazult ez a szorítás, de a magunk mögött hagyott negyedszázad után is bőven maradt tennivalónk. Magyarország Kormánya azért hívta életre a Gulag Emlékbizottságot és hirdette meg a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévét, hogy törlessze közös adósságainkból azt, amit lehetséges: emlékezzen és emlékeztessen.

Az emlékév felhívásaira sok és sokféle közösség válaszolt: összesen 637 pályázatot támogattunk. Számos rendezvénysorozat, kiállítás, konferencia jött létre a kiemelt szakmai szervezeteknek köszönhetően. Több mint 250 település kapcsolódott be a megemlékezéssorozatba a Kárpát-medence különböző régióiban.

„Utazó kiállítások” kötötték össze a megemlékezés helyszíneit. Ilyen volt a Magyarországi Németek Pécs–Baranyai Nemzetiségi Köre által útjára indított *Lágerjártat, a Barakkba zárva – Életre ítélve* elnevezésű köztéri kiállítás és installáció. A Gulag történetéről elkészített roll up kiállítás nemcsak a magyarok vidékekre jutott el, hanem az idegen nyelvű változatoknak köszönhetően a környező országokban, francia és spanyol nagykövetségeken, német és angol nyelvterületen, így Észak-Amerikában és a balti államokban is megtekinthető volt.

Sikerrel játssza a Nemzeti Színház Földes László *A Gulag virágai* című drámáját, a *Rabtársak a Gulagon* című képregény pedig 100 000 példányban jutott el a hazai középiskolákba. Szép művészi megformálása a Gulag sorstragédiáknak a *Memento* című táncszínházi előadás is.

Határon túlra nyúlt az az országos zarándoklat, amelynek keretében több mint 150 diák utazhatott Kárpátaljára, a Szolyvai Emlékparkba. Az emlékévben meghirdetett országos tanulmányi versenyre több mint 80 csapat jelentkezett. November 25-én, az emléknapon határainkon innen és túl egyaránt megemlékezéseket tartottak. Sok helyen ekkor avatták fel az elhurcoltak emlékére állított emléktáblákat, emlékműveket. Kétrészes történelmi játékfilm készül, melynek szívszorító története az egyik munkatáborban játszódik. Hamarosan elkészül a Ferencvárosi pályaudvaron az Emlékbizottság által támogatott Málenkij Robot emlékmű, és a civilek kezdeményezésére még idén sor kerülhet a Szabadság téren egy központi emlékmű avatására is a szovjet megszállás áldozatainak emlékére.

Tisztelet Olvasó! Az emlékév véget ér, az emlékezés megmarad. Ez az emlékév teljesítette a küldetését: újra ráirányította a figyelmet nehéz sorsú honfitársainkra, és jelentősen kitágította a nekik rendelt helyet közös emlékezetünkben. Köszönöm a *Rubicon* közösségének, hogy ezzel a nagyszerű különszámmal vesz részt ebben a munkában: emlékezik és emlékeztet.

Budapest, 2017. február 13.

BALOG ZOLTÁN

AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERE,
A GULAG EMLÉKBIZOTTSÁG ELNÖKE

kívül még mintegy 200 ezer más állampolgárságú katona. E táborok hivatalosan hadifogolytáborok, illetve hadifogoly-átvevő helyek voltak, a bennük őrzött magyar foglyok több mint egynegyedét mégis civilek tették ki. (Erre utalunk a továbbiakban a szövegben előforduló „[hadifogoly]” szó előtagjának zárójelbe tételével.)

E táborok célja és feladata a hadifoglyok jól őrizhető helyekre történő összegyűjtése, számbavétele és őrzése volt mindaddig, amíg felsőbb parancs, valamint vasúti szerelvény nem érkezett a (hadifogoly)kontingensek továbbszállítására a Szovjetunió felé. E táborok fennállási ideje alapvetően a vasúti szállítási lehetőségektől függött. A kisebb táborok csak néhány hónapig, míg a nagyobbak, illetve a főbb vasúti csomópontoknál vagy vasúti fővonalak mentén létesített táborok 9-12 hónapig is működtek, mint például a szegedi, a ceglédi vagy a bajai.

A hadifogoly-gyűjtőtáborokat általában közlekedési csomópontoknál

vagy nagyobb városoknál, többnyire jól őrizhető, nagyobb létszám befogadására alkalmas épületekből vagy épületegyüttesekből alakították ki. Így leginkább laktanyákból (például Budapesten a Ferenc József lovassági, Cegléden a páncélos- és a huszár-, Baján az utász-, Debrecenben a Pávilon, Székesfehérváron a légvédelmi tüzér, Jászberényben a méneskari, Győrben a Frigyes laktanyából – hogy csak a nagyobbakat említsem) vagy uradalmi majorságokból állítottak fel, mint például Alsópatyon, Tetétlenpusztán, Sorokpolányban, a Szigetvár melletti Cseretőpusztán, a Celldömölk melletti Intapusztán, a Jánosháza melletti Martonfapusztán. Ezenkívül gyűjtőtáborokat hoztak létre fegyintézetekből (például Vácon, Sopronkőhidán, Szegeden), oktatási intézetekből (például Gödöllőn a Premontrei Gimnáziumból – ma Szent István Egyetem –, Kiskunfélegyházán az Állami Tanítóképzőből és a Constatinum Katolikus Leánynevelő Intézetből, Szolnokon a fémipari isko-

lából, Edelényben az általános iskolából), valamint egyéb erre alkalmasnak tűnő helyen, illetve épületekből, például Szegeden a repülőtéren, Székesfehérváron a Szent György Kórházból, Miskolcon a rendőrpalotából vagy Mezőtúron a városházából.

A TÁBOROK NAGYSÁGA

Egy-egy tábor nagysága, vagyis a benne őrzött foglyok létszáma és összetétele folyamatosan, sokszor naponta változott. Mégis, a kialakítást közvetlenül követő és a megszüntetést közvetlenül megelőző időszakok kivételével minden tábornál kialakult egy folyamatosan, hosszabb időn keresztül fennálló átlagos – úgy is nevezhetnénk: telítettségi – létszám. Így a táborok létszáma igen különböző volt. Az 1000 fő körülitől – ilyen volt például az alsószolcai és az edelényi – a 70-80 ezres létszámúig terjedtek, mint például a ceglédi, a székesfehérvári vagy

a győri tábor. A gyűjtőtáborok átlagos létszáma 8–15 ezer fő között mozgott.

A legnagyobb magyarországi foglyokoncentráció Cegléden jött létre. A visszaemlékezéseken túl ezt erősíti meg a Honvédelmi Minisztériumban 1946-ban készített összefoglaló jelentés is, amely szerint „1945. május hónapban a ceglédi foglyotáborban 130 000 fő tartózkodott”. A ceglédi foglyotábor – a szovjet dokumentumok szerinti 34. számú front melletti átvevő-továbbító tábor – tulajdonképpen két táborra oszlik: a páncélos- és a huszárlaktanyából kialakított táborokat, illetve táborrészlegeket, amelyek egy parancsnokság alá tartoztak.

Cegléd közlekedés-földrajzi helyzetéből adódóan a kelet felé menő vasútvonalak egyik legfontosabb csomópontja volt. Ezért az itteni foglyotábornak volt az egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb átmenő forgalma, vagyis ez a tábor gyűjtőtábori funkciói mellett igen jelentős tranzittábori feladatokat is ellátott. Hiszen innentől vált ketté a vasútvonal az északkeleti, Máramaroszigeten keresztül vezető és a délkeleti, Foksányon keresztül vezető útvonalra. A székesfehérvári hadifoglyotábor is két, szintén mintegy 40 ezer fős táborrészlegről állt, a Szent György kórháziból és a légvédelmi tüzér laktanyáiból, amelyek túlsúlyosságának csökkentésére Hajmáskéren 1945. május második felében létrehoztak egy 15 ezer fős hadifogly-gyűjtőtáborra, amelyet az új Magyar Honvédség egyik utászszázadának kellett szögcsapóként körülményesíteni.

E lágerek lakóinak többsége magyar volt, főként katona, majd utánuk – természetesen – a németek voltak a legtöbben. Rajtuk kívül még osztrákok, szlovákok, ruszinok, románok, délszlávok, olaszok, sőt franciák, lengyelek és egyéb nemzetbeliek is megtalálhatók voltak. Természetesen általában a katona foglyok voltak többségben, de akadtak olyan táborok is, amelyekben a civil foglyok. Utóbbira azokon a területeken volt példa, ahol a hadműveletek után a Vörös Hadsereg, illetve az NKVD tömegesen szedte össze és hajtotta fogságba a polgári lakosságot. A legnagyobb ilyen „összeszedésre” Budapest ostroma következtében került sor, amikor is mintegy 100 ezer civil vetettek (hadifogly) fogságba. Ennek következtében például a gödöllői ben mindvégig, míg a tetélnpusztai és a kiskunfélegyházi táborban egy ideig a civil foglyok voltak többségben. Ezek

kívül a budapesti csata kapcsán még a fővárosi Ferenc József lovassági laktanyába, a két ceglédi, a két jászberényi, valamint a bajai hadifogly-gyűjtőtáborba került több ezer civil fogly.

ÚT A GYŰJTŐTÁBORBA

A foglyokat a fogságba esés helyétől ötös sorokból álló menetoszlopokban, általában 1–3, de igen sok esetben 4–5 vagy még ennél is több napon keresztül hajtották a frontvonal mögött többnyire 50 kilométerre vagy távolabb lévő gyűjtőtáborokig. A gyalogmenet meghosszabbodására legtöbbször a közeli gyűjtőtáborok megteltek vagy az ott elhatalmasodó járványok miatt kerülhetett sor, míg mások az ellenes csapatok ellentámadása, a változó parancsok, a foglyok tájékozódási hibái vagy a háborús útviszonyok voltak az okai.

A hosszú, átlagosan 50, de esetenként 180 kilométernél is hosszabb gyalogúton (például a Budapest–Baja útvonalon) a foglyok élelmezése egyáltalán nem volt megoldott, teljesen az őrsemélyzettől függött. A legtöbb esetben napokig nem gondoskodtak az ellátásokról. Ezért ételhez többnyire csak úgy jutottak, hogy az érintett települések lakói a kerítések mögül dobálták a menettelő foglyok közé a becsomagolt élelmet, mivel tilos volt őket megközelíteni. Akik mégis megtették, azokat riasztólövésekkel vagy puskatussal bírták távozásra. Vízhez sokszor csak az út menti pocsolyákból, a keréknyomokban vagy a lovak patáinak nyomában összegyűlt vízből jutottak.

Szökés esetén az örök felszólítás nélkül használták fegyvereiket. Akik rosszul lettek vagy nem bírták a menetelést, azokkal a foglyocsoport elvonulása után egy hátramaradt őr végzett és belökte őket az út menti árokba. A hiányzó foglyokat az örök az éppen arra haladókkal vagy a közelben lévőekkel pótolták.

A gyűjtőtáborokig vezető út különösen tévíz idején, a mínusz 10–15 Celsius-fokos hidegben állította nagy megpróbáltatás elé a foglyokat, főként a civileket, akiket sokszor kiskabátban hurcoltak el lakásukból, munkahelyükről vagy az óvóhelyről. A hideg főleg éjszakánként volt olyanmilyre elviselhetetlen, hogy a legtöbbben nem vagy alig tudtak aludni. Szálláshelyük sokszor a hómezőn, a szabad ég alatt, esetleg istállóban vagy valamilyen fűtetlen kőépületben volt. A –20–25 °C-os éjszakák során tovább fogyatkozott a foglyok létszáma.

Útközben a foglyok „szélpostával” értesítették hozzátartozóikat elhurcolásuk útvonaláról. Azaz kis papírfecnikre írták nevüket és címüket, valamint azt, hogy merre viszik őket, illetve hogy milyen településeken mikor mentek keresztül. Ezeket az arra járók juttatták el a megadott címekre, ami szép példája a magyar emberek együttérző segítségnyújtásának. Ennek volt köszönhető, hogy a (hadifogly)gyűjtőtáborok közelében több száz, több ezer hozzátartozó – leginkább nők, de idős férfiak és serdülő fiúk is – vert táborra, hogy szeretettel találkozhasson és neki valamilyen élelmet vagy ruházatot bejuttasson. A hozzátartozók igen ritkán – a

táborparancsnokságtól, illetve az öröktől függően többnyire némi ellenszolgáltatásért – tudtak élelmet vagy ruházatot bejuttatni a táborokba. Sok esetben a csomagok egyáltalán nem vagy csak hiányosan érkeztek meg a címzetthez.

Mivel a két-, háromszoros szögesdrót kerítéssel körülvett foglyotáborokat tilos volt megközelíteni, az információcserét a rabok és hozzátartozók között többnyire az ún. „kőposta” biztosította. Ez úgy működött, hogy a levélküldő a „levelet”, vagyis az információhordozó papírdarabot egy kőhöz erősítve (a követ a papírba csomagolva) áthajította a szögesdrót kerítésen. Emellett esetenként volt lehetőség arra is, hogy azok, akiket a táborból munkára, többnyire favágásra vagy vagonrakodásra kiküldtek, személyesen is beszélgessenek szerettükkel, amennyiben az örök ezt – többnyire pálinka vagy egyéb ellenszolgáltatás ellenében – megengedték.

TÁBORÉLET

A táborokban az őrzők katonai rendet alakítottak ki. A táborparancsnokság a foglyok közül kijelölt egy belső táborparancsnokot, aki sok esetben német volt, és mellé ún. policájokat, akiket – a könnyebb kommunikáció érdekében – szláv, többnyire ruszin vagy szlovák származású foglyokból válogattak ki, s a tolmácsolás mellett a tábor belső rendjének biztosításával is meg voltak bízva. A korabeli dokumentumokban és a visszaemlékezésekben is sűrűn találkozik a kutató a policájok kegyetlenkedéseivel.

A pécsi főispáni hivatalban 1945. február 13-án készült egyik jegyzőkönyvben például a következőket olvashatjuk: *„Már az első éjszaka előfordult, hogy a foglyok között levő különféle katonákat, németeket, magyarokat a foglyotáborban működő ruszin tolmácsok, akik maguk is foglyok voltak, az udvaron sorakoztatták és közben mindenféle módon kegyetlenkedtek velük. Pl.: kértek az egyik helyről 20 embert, és mivel azok nem jelentek meg kellő gyorsasággal, az egész katonaságot az udvarra hajtották és ennek során botokkal, derékszíjakkal verték őket. [...] a foglyoktól mindent elvettek, ami nekik megtetszett, pénzt, ékszert, ruhát, cipőt, órát, stb.”* Az utóbbi volt az ún. „zabrálás”.

A policájokon kívül még a konyhákat, valamint helyenként a fertőtle-

nítósöket, egészségügyi munkásokat és borbélyokat is a foglyok közül emelték ki. Ők a megbízatásuk folytán kedvezőbb életkörülmények közé kerültek a táborokban – külön, kényelmesebben kialakított szállás és bővebb ételmezés –, ezért nekik, a többiekkel ellentétben, a személyi adataikat is felvették, hiszen a jobb ellátás, a nyelvtudásuk, az őrséggel kialakult kapcsolatuk révén könnyebben nyílt lehetőségük a szökésre. A raboknak – a létszámmellenőrzés és az étkeztetés megkönnyítése céljából – tízesével rajokba, százasával századokba, majd ezredbe kellett szerveződniük, és parancsnokokat választaniuk maguk közül.

A foglyoknak a napok nagy részét – sokszor hidegben, esőben, fagyban – a lágér udvarán ácsorgással kellett eltölteniük. Egyrészt az élelemosztásnál kellett sorba állniuk, másrészt pedig a gyakori létszámmellenőrzéseknél, amelyeket addig folytattak, míg kétszer egymás után meg nem egyezett a szám.

Ezért órákat, sokszor fél napokat töltöttek ácsorgással.

ELHELYEZÉS

A hadifogoly-gyűjtőtáborokban siralmasak voltak a körülmények. Általános volt a túlszűfolttság, például a 700 főre tervezett sopronkőhidai fegyházból kialakított lágérben 33 ezer, míg a 600 főre tervezett Csillagbörtönben 12 000 hadifoglyot őriztek – olvashatjuk dr. Makara György járványügyi kormánybiztos jelentésében. Nem csoda, hogy gyorsan terjedt a tífusz és a vérhas, melyek következtében tömegével haltak meg az emberek.

A gödöllői táborról így írt az egyik fogoly: *„Egy talpalatnyi hálóléért a foglyok között állandó, gyakran tetteges harcok folytak.”* A bajai lágérben 1945. február közepén *„olyan nagy volt a foglyolétszám, hogy zömmel az udvarban, a szabad ég alatt, ketten-ket-*

ten összefonódva virrasztottuk át az éjszakát” – emlékezett az egyik volt hadifogoly.

A gyűjtőtáborokban aki fedél alá jutott, az is csak fűtetlen helyiségben, általában a puszta padlón vagy istállóban, de volt, ahol már 2-3, sőt 5 emeletes, faltól falig épített fapriccsen hajthatta álomra a fejét. Már amennyire ezt a vérszívó élősködők, a tetvek és a poloskák megengedték, amelyekkel a foglyok hamar megismerkedtek.

ÉLELMEZÉS

A fogolytáborokba juttatott élelem, ahogy egyre több ember kezén ment keresztül, egyre kevesebb lett. A szovjet légerek őrzőinél nem volt ritka jelenség, hogy a foglyoknak szánt élelem egy részét a tábor környékén pálinkára cserélték. Így mire a háborús pusztítások miatt már amúgy is szűkös élelem a foglyokhoz érkezett, mind mennyisé-

gileg, mind minőségileg olyannyira silány volt, hogy a Külügyminisztérium 1945. május 16-án ismételt szóbeli jegyzékben kérte a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottságot, „*hogy a táborokban a táplálkozás, mely miatt a foglyok nagy része igen erősen szenved, a lehetőség szerint feljavíttassék*”.

A táborparancsnokságtól függően naponta egyszer vagy kétszer kaptak meleg levest és 25–40 dkg kenyeret. A foglyoknak olajos- vagy benzineshorodókban főzték a levest, amely többnyire vízben főtt kukorica, borsó, bab, marharépa vagy toklászos burizs volt. A kenyérért a rajparancsnokoknak kellett idejében sorba állniuk, mert ha nem voltak résen, előfordult, hogy aznap már nem jutott nekik kenyér. Egy-egy rajparancsnok – táboroktól és időszakoktól függően – egy vagy két fekete, téglalakú kétkilós kenyeret kapott, amelynek grammra pontos 10 felé osztását kritikus szemekkel figyelték a rabtársak.

A civilek számára az edények, illetve az evőalkalmatosságok hiánya okozta a legnagyobb gondot. Így leleményességükre voltak utalva. Előkerültek a lámpaburák, virágcserepek, konzervdobozok és egyebek. Volt, hogy 5-10 ember evett egy edényből.

EGÉSZSÉGÜGYI KÖRÜLMÉNYEK, HALÁLOZÁS

A tisztálkodásra szinte alig volt mód. A legtöbb gyűjtőtáborban nemhogy szappan, de még víz is alig volt. Mivel fehérneműt nem tudtak cserélni, az a szó szoros értelmében „lerohadt” az emberekről. A tetvek és a poloskák elleni védekezés egyedüli érdemleges és a rendszerességtől függően hatékony módszere két részből tevődött össze: a szórtelenítésből és a fertőtlenítésből. Az előbbi folyamatot az egyik civil „hadifogoly” a következőképpen élte át: „*Elterjedt a hír, hogy akinek holnap reggelre kopasz lesz a feje, az reggelit kap. Az udvaron volt egy tekerős birkanyíró gép, ami előtt egy-kettőre hosszú sor verődött össze. A hófúvásban fagyoskodva, toporogva elkezdték a munkát. Az egyik ember tekerte a gépet, a másik a nyíróval nyírta a kispadon ülő harmadikat. Így váltogatva mindenkinek jutott tekerés, nyírás és kopaszság.*”

A ruhák fertőtlenítését fertőtlenítő-kazánokkal oldották meg. Ezek csak néhány nagyobb gyűjtőtáborban voltak megtalálhatók. A fertőtlenítés a kö-

vetkezőképpen zajlott le: kb. 20-25 fő levetkőzött, és ruháikat egy fémfogasra akasztották, melyet bő fél óráig egy forró kazánban tartottak. Amíg le nem telt az idő, a meztelen foglyoknak a külső, fűtetlen helyiségben kellett várakozniuk. Ezzel a módszerrel sikerült – ha csak egy időre is – az élősködőket kiirtani.

Sajnos a légerekben igen nagy szerep jutott a latrináknak. Ezek kb. 8-10 méter hosszú, 3-5 méter széles és körülbelül ugyanilyen mély árkok voltak, amelyekre keresztbe 30 cm széles deszkákat fektettek. A foglyoknak ezeken egyensúlyozva kellett szükségletüket elvégezniük. Erre igen gyakran került sor a gyakori fertőzések (a tífusz és a vérhas), valamint az étel és a víz rossz minősége miatt. Sokan nem is tudtak időben eljutni odáig, sőt nem volt ritka, hogy a legyengült foglyok beleszédültek a fekáliába, s ott lelték halálukat. Mivel nagy forgalmú helyek voltak, sűrűn terjedtek itt az ún. „latrinahírek”, melyekben hol Szibériáról, hol pedig a közeli szabadulásról esett szó.

A táborok túlszűfoaltsága, a gyenge és egyoldalú táplálkozás, az evőalkalmatosságok hiánya, illetve közös használata és a mostoha higiénés körülmények következtében a legyengült szervezetű emberek között aratott a halál. Gyorsan terjedt a vérhas és a flekktífusz. Orvosság nem volt, csak elkülönítés. Néhány hadifogolytábor parancsnoka megengedte, hogy a súlyos betegeket kiadják a helyi kórházakba vagy kórházi célra kialakított egyéb épületekbe, iskolákba, magánházakba, ahol önkéntes vöröskeresztes nővérek, diakonisszák vagy apácák próbáltak segíteni rajtuk. A foglyok továbbszállításáról, táborban maradásáról, táboron belüli elkülönítéséről vagy esetleges hadifoglykórházba adásáról az orvosi „vizsgálat” alkalmával döntöttek, amelyet Farkas Kálmán, a győri tábor egyik hadifoglya a következőképpen írt le. „*Az udvaron teljesen meztelenre vetkőzve vonultunk el 5 férfi orvos előtt, akik kb. 2-2 méterre voltak egymástól. Az első orvostól kapott bumácskát kellett vinni a következőhöz, és mindegyik ráírta a véleményét. Végül egy nő orvos elé kerülve, ő a bumácskára feljegyzetteket összesítve egy hatalmas grafitceruzával a mellünkre írta orvosi véleményét 1-2-3-4-5-ös eredménnyel. Mivel az én jobb szemem újonckoromban balesetet szenvedett, 4-es lettem. Megpaskolta fenekemet, mondván: harrasó cselovik!*”

A mintegy 20 ezer fős bajai fogolytáborban 1945 január-februárjában naponta 40-50 embert földeltek el, a tábor területén ázott jeltelen gödrökbe. A nagyobb létszámú és a leginkább zsúfolt táborokban, mint például a gödöllői-ben vagy a ceglédi-ben, eleinte naponta 50-60, később száznál is több halottat földeltek el a foglyok a tábor melletti erdőben, illetve a közeli kukoricásban jeltelen tömegsírokba.

Az egyik hadifogoly, aki maga is jelentkezett ilyen munkára a dupla adag étel ígéretében és a szökés lehetőségében bízva, így írja le a halottak temetését: „A munkánk a halottak levetkőztetése volt, valamint gödröket ásni, melyekbe tömegével kellett behordani őket, és eltemetni. Nem lehetett már nem elvégezni ezt a nagyon szomorú munkát, mely reggeltől egész estig tartott. Utána annyira rosszul voltunk ennek a szörnyű munkának a hatására, hogy két napig se a kenyeret, se a pocsek levest nem tudtuk megenni.”

Adódik a kérdés: vajon hányan vesztették életüket a magyarországi (hadifogolytáborokban? Pontos számot nem lehet tudni, csak becslésekre támaszkodhatunk: több mint 100 000 főre tehető azoknak a szovjet fogóságba került (hadifogoly)nak a száma, akik a magyarországi (hadifogoly)gyűjtőtáborokban lelték halálukat.

SZABADULÁS A TÁBOROKBÓL

E szörnyű életkörülményekből való szabadulásnak többféle lehetősége adódott.

JELENTKEZÉS HADIFOGOLY-ALAKULATOKBA

A magyarországi (hadifogolytáborokból foglyok leghamarabb 1945 január-februárjában szabadultak tömegesen, azzal az ígérettel, hogy az új Magyar Honvédség katonáiként harcolhatnak majd a náci Németország ellen. Ez azonban csak a később önként jelentkezőkre volt igaz. A debreceni, a jászberényi és a gödöllői hadifogolytáborokban történt első ilyen toborzásoknál felvettek nem az új Magyar Honvédségbe, hanem a Vörös Hadsereg őrizetében létrehozott műszaki, munkaszolgálatos hadifogoly-alakulatokba kerültek az Ideiglenes Nemzeti Kormány tudta nélkül. Három ilyen alakulatot hoztak létre: az 1. magyar vasútépítő ezredet, az 1. honvéd „Rózsa Sándor” műszaki és távbeszélő-építő zász-

lőaljat és a 3. magyar vasútépítő dandárt. Utóbbi III. zászlóaljának személyi állománya 50 százalékában polgári egyenéből állt.

Ezek az alakulatok – a foglyoknak tett ígéretet ellenére – nem kerültek a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe, hanem a 2. Ukrán Front őrizete alatti magyar hadifogoly-alakulatként működtek egészen 1945 júniusáig, a Magyar Honvédségnek való átadásukig. Majláth Gyula, a 3./III. vasútépítő (vép.) zászlóalj törzsparancsnoka 1945. április 12-én a Honvédelmi Minisztériumhoz eljuttatott panaszos levelében csalódottan írja: „a zászlóalj mint Hadifogoly Munkászászlóalj működik, orosz parancsnokság alatt áll [...] nem tartozunk a reguláris [magyar] hadsereg állományába. Nem esküdtünk fel, illetményeket nem kapunk. Orosz őrség van velünk, és hadifogoly élelmezést kapunk.”

A legrosszabb helyzetben az Északkeleti-Kárpátokba és azon túlra télvíz idején munkára vitt 1. vép. ezred volt. A legtöbb embernek nem volt téli ruházata, sőt az egyik zászlóaljból „60 fő mezítlábas” volt. Elhelyezésük megromlódott, ajtók, ablakok nélküli, tehát befűthetetlen házakban történt. Az éjjel-nappali, váltott műszakban végzetett munka ellenére „a norma igen gyenge táplálkozást biztosított és így az a súlyos testi munkát végző honvédeknek elégtelen volt” – írta zárójelentésében a hadosztályparancsnok.

Igencsak elgondolkodtató, hogy az 1. vép. ezred – a munkálatok alatti halálazások miatt történt folyamatos létszám-kiegészítés ellenére – a januári 3662 fős létszámához képest a Magyar Honvédségnek való júniusi átadásakor már csak 2243 főből állt. Vagyis az ezrednek öt hónap alatt – a folyamatos létszámfeltöltés figyelembevételével is – minimálisan 40%-os embervesztése volt! Az ezred kiváló munkája elismeréseként – és tegyük hozzá, hogy hatalmas embervesztéséért – megkapta a hadosztály elnevezést.

FELVÉTEL AZ ÚJ MAGYAR HONVÉDSÉGBE

Szerencsésebbek voltak azok, akiket az új Magyar Honvédség állományába vettek fel. Sztálin – az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezménybe foglalt 8 gyaloghadosztály helyett – csak kettőt engedélyezett felállítani. Az elsőt a Vörös Hadsereg vezérkari főnökének direktívája alapján Debrecenben kellett létrehozni, 25%-ban szovjetunió-

beli, 75%-ban a 2., 3. és 4. Ukrán Front hátsószábgbeli hadifogolytáborai-ban toborzottakból. Ezt február 3-án kezdték felállítani a debreceni Pavilon lakanyabeli (hadifogolytábor területén). A hadosztály – mivel a 6. hadtest területén helyezkedett el – a 6. hadosztály elnevezést kapta.

Másodikként március végén az 1. (hadrendi számú) gyaloghadosztályt hozták létre a jászberényi méneskari laktanyából kialakított fogolytáborban. Az itt március 24-ig átadott, kiválogatott és feljavított élelmezéssel előkészített 8070 főről Szalay Tibor hadosztályparancsnok a következőket írta jelentésében: „Az eddig átadásra került emberanyag 20%-a teljesen törődött. Hadiszolgálatra huzamosabb ideig alkalmatlan. 15% 42 éves és ennél idősebb. 15%-ot tesz ki azok száma, akik katonai kiképzést ez ideig egyáltalában nem kaptak, vagy vasút és postához tartoznak.” Ha így festettek a hadiszolgálatra kiválogatottak, akkor hatványozottan rosszabb lehetett a helyzet a fogolytáborbeliek között. Még a budapesti és a győri fogolytáborból is szabadultak és kerültek ilyen módon különböző műszaki alakulatokba. Azonban a kiválogatottak közül csak az lehetett valamilyen alakulat tagja, aki az NKVD szűrésén átment.

Sajnos a katonai kötelekekbe való felvétellel szabadultak közül is néhányat a szabadságuk, eltávozásuk ideje alatt vagy éppen szolgálat közben ismét fogságba vetették a szovjetek, a náluk lévő orosz-magyar nyelvű igazolvány ellenére. Közülük csak keveset sikerült kiszabadítani.

ÉLETKOR ÉS ROSSZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT

A szabadulás másik formája az életkorhoz, illetve az egészségi állapothoz kötődött. 1945. február 7-én történt az ilyen típusú első ismert szabadon bocsátás, amely alkalmával a 18 év alattiakat és az 50 év feletti ceglédi fogolytáborbeli foglyok közül 106 főt elengedtek. A többséget júniustól kezdték szabadon bocsátani. A kormeghatározás ránézés, illetve bemondás alapján történt. Rajtuk kívül még az erősen leromlott állapotúakat engedték szabadon 50–150, míg máskor 2-3000 fős csoportokban. Tiszteket – mindössze 80 főt – először 1945. október 30-án engedtek szabadon ünnepélyes keretek között a hajmáskéri táborból. Őket nemcsak a magyarországi, hanem a szovjetunióbeli és a romániai táborok-

ból válogatták ki, túlnyomó többségük tartalékos állományú volt. Az így szabadultak száma 30-50 ezer főre tehető.

SIKERES KISZABADÍTÁSOK

Igen ritkának számított, amikor valamelyik kormány szerv vagy a Magyar Kommunista Párt kérelme alapján szabadultak ki egyes személyek, többnyire politikusok, kommunista párttagok, tudósok vagy egyes csoportok, például zsidó származású deportáltak, vasutasok, bányászok vagy a parlamenti őrség tagjai. Így például a hajmáskéri táborból június 24-én 137 magyar állampolgárságú, majd az ígéret szerint a későbbi napokban „*mintegy 60-70 fő jugoszláv, csehszlovák és román állampolgárságú*”, de magyar anyanyelvű zsidó származású deportáltat engedtek szabadon. Egy-egy személy ilyen módon történő kiszabadítására már csak azért is nagyon kicsi volt az esély, mert ezekben a táborokban a foglyokról – néhány kivételtől eltekintve – nem vezettek név szerinti, csak szám szerinti nyilvántartást. A foglyok kevés kivételtől eltekintve még lehetőséget sem kaptak a kihallgatásra, vagyis arra, hogy a táborparancsnokság valamelyik tisztje előtt kifejtessék ártatlanságukat, civil kilétüket, antifasiszta ellenálló múltjukat, zsidó deportálásból történt szabadulásukat stb.

SZÖKÉS

A szabadulás legritkább formája a szökés volt. A leggyakrabban a foglyótáborokból munkára kimenők között fordult elő. Egy-egy alkalommal általában csak néhány főnek sikerült megszöknie. De 50-100 fős csoportok szökésére is volt példa. A peresztegi tábor udvarán például kibontották a csatornanyílást, és 70-en kísérelték meg a szökést, akik közül két főt lelőttek. A többi 68 embernek sikerült megszöknie. A sikeres szökések után a hiányzó fogolymennyiséget a környező lakosságból pótolták.

Ha azonban a szökött fogolynak a táborban volt valamilyen funkciója – aminek általában a szökés lehetőségét is köszönhette –, akkor rendkívül nehezen boldogulhatott a későbbiek során, mivel a nevét a táborban felírták, és ilyenkor az NKVD, hogy tekintélyét megőrizze, hajszát indított ellene, amelyhez sajnos a magyar hatóságok is segítséget nyújtottak. A magyar hatóság az elfogott szökevényeket hol kiadta az NKVD-nek, hol pedig „*a szovjet katonai hatóságok utasításszerű k*

vánságára járt el és lefolytatta a rög-tönítelő eljárást”, ami a szovjet őrizet alatti hadifogoly műszaki, munkaszolgálatos alakulatok esetében a kivégzést jelentette.

A szabadulásnak volt egy, az előbbinél kevésbé kockázatos, de mégsem rizikómentes módja, amely szintén nem hozott tömeges szabadulást. Ez a következőképpen zajlott le. A hadifogolygyűjtőtáborok közelében élő egyes emberek, az ún. „hadifogoly-szabadítók” – akikre a későbbiekben még visszatérek – 100 000 pengő, illetve annak megfelelő élelmiszer vagy egyéb érték ellenében, egy-egy őrral összejátszva (leginkább a munkára kimenők közül) megszöktették a foglyot. Majd „*az ő; hogy a létszám meglegyen, a megszöktetett ember helyett egy ártatlant fog meg*”.

A TÁBOROK FELSZÁMOLÁSA

A magyarországi gyűjtőtáborokból való szabadulás utolsó lehetősége a táborok felszámolásakor következett el. Sztálin 1945. augusztus elején utasítást adott arra, hogy a Szovjetunióban és a volt frontterületeken őrzött hadifoglyok közül „*összesen 708 000 főnyi – közöttük 150 000 magyar – közkatoná és altiszti állományú hadifoglyot*” szabadon bocsássonak. A kormányhatározatként érkező utasítást október 15-ig kellett végrehajtani. Így augusztus közepétől megindult a gyűjtőtáborok felszámolása.

A visszamaradt betegeket, öregeket, valamint a tábor működtetésében közreműködők közül egyeseket a tábor megszűntetésekor szabadon bocsátottak, ami egy-egy alkalommal a választások előtt álló országban a propagandacélok miatt nagy ünnepség keretében, újságírók jelenlétében zajlott le. „*Felozlatják az alsópatyi foglyótábor. 2800 hadifogoly hazaérkezett Budapestre*” – adta hírül a *Világ*. „*6000 hadifogoly tér haza Székesfehérvárról, 3000 Bajáról és 3500 Szegedről*” – írta a *Szabad Nép*. A táborfelszámolások alkalmával ismét mintegy 40-50 ezer fogoly szabadult.

Ugyanakkor a szabadon bocsátásoknál komoly problémaként jelentkezett az állampolgárság kérdése. Ugyanis az elcsatolt területeken született, de az első világháború után a trianoni Magyarországra menekült és itt magyar állampolgárságot nyert emberek ügye, mivel „*a szovjet hatóságok az állampolgárság megállapításánál (több táborban) azt veszik [figyelembe], hogy ki hol született, így könnyen megesik, hogy*

magyar állampolgárt idegennek számítanak” – olvasható az egyik jelentésben.

HADIFOGOLY-SZABADÍTÁS MINT ÜZLETÁG

Mindezek mellett a foglyótáborok környékén a hadifogolyügyre alapozva szinte üzletággá fejlődött a „hadifogoly-szabadítás”. A bajba jutott emberek és családok nehéz helyzetét zugügyvédek, tisztviselők, volt vöröskeresztes növények, piaci árusok használták ki. Némelek felhajtókkal dolgoztak, s általában egész irodákat tartottak fenn, ahol az egyes táborokban lévőkről – leginkább a hozzátartozók bemondása alapján – kartoték-nyilvántartást vezettek. A fizetség általában 70-100 000 pengő vagy ennek megfelelő élelmiszer, ruha vagy egyéb érték volt.

A legtöbbjük módszere a következő volt: a hozzájuk fordulókkal elhitették, hogy vagy magával a táborparancsnokkal, vagy egy meg nem nevezhető tiszttel állnak összeköttetésben. Valójában legtöbbször csak a táborokban lévő tolmácsokkal (policájokkal) vagy írnokokkal volt kapcsolatuk. Ők idejében tudatták velük, hogy mikor, melyik egészségügyi kategóriában lévőket vagy korosztályúakat engedik szabadon, és ezek névsorát eljuttatták hozzájuk. Ekkor a „kiszabadítók” a kartotékok alapján értesítették a hozzátartozókat, s a szabadulás be is következett. Ekkor vették fel a „kiszabadításért” a fizetséget, amelynek érdekében valójában semmit sem tettek.

Sajnos a magyarországi (hadi) fogolygyűjtőtáborokból szabadon bocsátottak számát nem lehet pontosan meghatározni, mivel a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottság nem engedélyezte a kiscgazda vezetésű Honvédelmi Minisztériumnak, hogy a hadifogolyügy kezelésére országos szervezetet hozzon létre. A szabadon bocsátások alkalmával a szovjet táborparancsnokok legtöbbször csak a BM helyi képviselőit, valamint a települések önkormányzati vezetőit hívták meg. Azonban számos olyan eset is előfordult, hogy semmilyen hivatalos szervet nem értesítettek a szabadon bocsátásról.

Mindenesetre a meglévő dokumentumok és visszaemlékezések alapján megállapítható, hogy a magyarországi (hadi) foglyótáborokból összesen 120-140 000 főt engedtek szabadon a szovjet hatóságok. A táborok többségét 1945. augusztus végén kezdték felszámolni. A ceglédi volt az utolsó, melyet 1946 nyarán szüntettek meg. ♦